

EDVİYE

(bk. ECZACILIK).

EF'ÂL-i İBÂD

(أفعال العباد)

İnsanın irade hürriyetini ve sorumluluğunu belirlemek amacıyla üzerinde durulan ve "kulların fiilleri" anlamına gelen kelâm terimi (bk. FİİL).

EF'ÂL-i MÜKELLEFİN

(أفعال المكلفين)

Dinen yükümlü sayılan insanların davranışları ve bunlarla ilgili hükümler anlamında fıkıh terimi.

Sözlükte "mükelleflerin fiilleri" anlamına gelir. Dinî (şer'î) hükmün tarifinde Şâfiî ekolüne bağlı kelâmcı usulcüler şâri' (Allah) ile onun hitabı olan nas arasındaki, Hanefî usulcüler nas ile mükellefin fiili arasındaki bağlantıyı esas aldıklarından birinci gruptaki usulcüler şer'î hükmü "Allah'ın talep, tahyîr ve vaz' bakımından mükelleflerin fiillerine ilişkin hitabı" olarak, Hanefî usulcüler ise "bu hitabın neticesi" olarak tanımlar (bk. HÜKÜM). Usulcülerin çoğunluğu icab (vâcip kılma), tahrîm (haram kılma) işlemine şer'î hükmün derken Hanefîler'in farz, vâcip, mekruh gibi mükelleflerin fiillerinin sıfatına şer'î - teklifî hüküm demeleri bu sebeptendir. Ancak bu ikinci adlandırmada hükme konu olan şeye (mahkûmün fi) mecazen hüküm denmektedir. Fıkıh kitaplarında "ef'âl-i mükellefîn" tabirinin teklifî hükümlerle (el-ahkâmü't-teklifiyye) aynı anlamda kullanılması bu gelişimin sonucudur.

Usulcülerin çoğunluğu teklifî hükmü şâriin hitabına nisbet ederek icab, nedb, ibâha, kerâhe ve tahrîm şeklinde beş kısma ayırırken Hanefîler bunu mükellefîn fiiline nisbetle farz, vâcip, mendup, mubah, tenzîhen mekruh, tahrîmen mekruh ve haram şeklinde yedi kısma ayırarak incelerler. Bu kavramlar aynı zamanda ef'âl-i mükellefîn de ana bölümlerini oluşturur.

Vâcip, fakihlerin çoğunluğuna göre farz ile eş anlamlıdır. Hanefîler kati delille sabit olan hükme farz, zannî delille sabit olana vâcip diyerek ikili bir ayı-

rım yapmakta iseler de farz gibi vâcibin de kesin olarak yapılması gerektiği hususunda ötekilerle görüş birliği içindedirler. Vâcibi "amelî farz" diye adlandırmaları da bundan dolayıdır. Bu ayırımın en önemli sonucu itikadî alanda kendini gösterir. Farz, bir anlamda dinin kati delillerle sabit olmuş emir ve yasaklarının genel adı olduğu ve inkârının kişiyi küfre düşüreceği, vâcibi inkâr etmenin ise tekfir sebebi sayılması yacağı ifade edilmiştir. Bununla birlikte bu ayırımın fûrûa da yansıyan etkilerini görmek mümkündür (bk. DELİL; FARZ; VÂCİP). Çoğunluğun haram ve mekruh şeklindeki ikili ayırımını Hanefîler'in haram, tahrîmen mekruh ve tenzîhen mekruh şeklinde üçlü ayırma tâbi tutması da yine benzeri bir mülâhazaya dayanır. İmam Muhammed'in tahrîmen mekruhu haram hükmünde sayması hariç tutulursa Hanefîler bu ayırımla, hükmün dayandığı delilin kati-zannî oluşunu ve itikadî yönden de derece farkını belirtmeyi hedef alırlar. Bu sebeptendir ki haramın inkârı tekfir sebebi sayılmışken iki nevi mekruhun inkârına böyle bir sonuç bağlanmamıştır (bk. MEKRUH). Bundan dolayı Hanefîler, teklifî hükümlerle ilgili olarak ulemânın çoğunluğunun benimsediği beşli taksimi yediye çıkararak haram ve farz kavramlarını daha net hale getirmişlerdir. Öte yandan, arada yakın ilişki olmakla birlikte, hem şer'î hükmün alt bölümü olan rûkûn, sebep, şart, mâni' gibi vaz'î hükümler, hem de teklifî hükmün sıhhat, fesad, butlân, nefâz, lüzum gibi hukukî (dünyevî) yönleri, ilk bakışta ef'âl-i mükellefîn kapsamının kısmen dışında görülmektedir. Ancak bu durum, fıkıh kitaplarının özellikle "ibâdât" bölümünde, yukarıda söz konusu edilen ayırımlara sünnet-müstehap gibi yeni ayırımlar, müfsid gibi yeni bölümler ilâve edilerek veya farz, mekruh, haram gibi kavramların kapsamı genişletilerek telâfi edilmeye çalışılmış, giderek ef'âl-i mükellefîn terimi mükelleflerin muhatap oldukları bütün amelî hükümleri ifade eden geniş bir kapsam kazanmıştır. Şer'î hükümler bir başka açıdan azîmet ve ruhsat şeklinde ikiye ayrılır. Azîmet, ârizî hallere bağlı olmaksızın başta konulan aslî hükümleri, ruhsat da birtakım zaruret ve güçlükler sebebiyle azîmeti terketme imkânı veren ve yalnız söz konusu ârizî durumla sınırlı kalan hafifletilmiş hükmü ifade eder (bk. AZİMET; RUHSAT).

BİBLİYOGRAFYA :

Tehânevî, *Keşşâf*, I, 379; Ebû'l-Hüseyn el-Basrî, *el-Mu'âmed*, I, 363 vd.; Gazzâlî, *el-Mûstafâ*, I, 65; Sadrüşşerîa, *et-Tavzîh*, I, 10; II, 122-126; Sübkî, *Cem' u'l-cevâmi'*, I, 123-124; Tef-tâzânî, *et-Telûth 'ale't-Tavzîh* (et-Tavzîh içinde), I, 11; II, 122-126; Ebû Saîd el-Hâdimî, *Menâfi' u'd-dekâ'ik*, İstanbul 1303, I, 258 vd.; Şev-kânî, *İrşâdü'l-fuḥûl*, s. 6; M. Seyyid Bey, *Uslûl-i Fıkıh*, İstanbul 1333, I, 76-79; Mehmed Zihni Efendi, *Ni'met-i İslâm*, İstanbul 1320, s. 4-13; Ahmed Hamdi Akseki, *İslâm Dini* (Ankara 1933), Ankara 1976, s. 107; Muhammed Sellâm Med-kûr, *Mebaḥişü'l-hüküm 'inde'l-uşûliyyîn*, Kahire 1359, s. 55-67; Muhammed el-Hudârî, *Uşû-lü'l-fıkḥ*, Kahire 1389/1969, s. 33-34; Muhammed Ebû'l-Feth el-Beyânünî, *el-Hükümü't-teklifî fi's-şer'ati'l-İslâmiyye*, Dimaşk 1390/1970, s. 25-73; Saîd Ali Muhammed el-Humeyrî, *el-Hükümü'l-vad'î 'inde'l-uşûliyyîn*, Mekke 1405/1984, s. 34, 42; Fahrettin Atar, *Fıkıh Uslûl*, İstanbul 1988, s. 113-130; Nevzat Ayasbeyoğlu, "Ef'al-i Mükellefîn", *İslâm*, sy. 3, Ankara 1956, s. 15-16; sy. 4 (1956), s. 8-9; sy. 5 (1956), s. 7-10; sy. 6 (1956), s. 27-28; sy. 7 (1956), s. 26; sy. 9 (1957), s. 22-23.

SALİM ÖĞÜT

EFDAL b. BEDR el-CEMÂLÎ

(الفضل بن بدر الجمالي)

Ebû'l-Kâsım Şâhînsâh
el-Melikü'l-Efdal b. Emîrî'l-cüyûş
Bedr el-Cemâlî
(ö. 515/1121)

Fâtımîler'in meşhur vezir
ve kumandanlarından.

458'de (1066) Akkâ'da doğdu. Babası Bedr el-Cemâlî, Fâtımî Halifesi Müstansır-Billâh'ın Ermeni asıllı vezir ve kumandanı idi. Efdal 482'den (1089) itibaren babasının yanında devlet işleriyle ilgilenmiş ve dirayetli bir idareci olarak kendini göstermiştir. Bedr el-Cemâlî'nin 487 (1094) yılında ölümünden sonra onun vasiyeti üzerine ve ordunun desteğiyle Müstansır-Billâh tarafından vezir tayin edildi. Bu göreve getirildikten birkaç ay sonra halife vefat edince Efdal, onun veliaht olan büyük oğlu Nizâr'ın yerine daha rahat bir şekilde nüfuzu altına alabileceği küçük oğlu Ahmed'i Müsta'îl-Billâh lakabıyla halife ilân etti (1094). Bunun üzerine meşhur Bâtınî lideri Hasan Sabbâh'ın desteklediği Nizâr sadık taraftarlarıyla beraber İskenderiye'ye kaçtı ve burada halife ilân edildi. Nizâr Kahire üzerine yürüyerek başşehir ele geçirmek istiyordu; ancak Efdal derhal Nizâr'a karşı harekete geçti (Muharrem 488/Ocak 1095). İlk karşılaşmada mağlûp olarak geri çekilmek zorunda kaldıy-

sa da daha sonra rüşvet ve hile ile isyanı bastırıp Nizâr ve adamlarını idam ettirdi. Nizâr'ın taraftarları bu tarihten itibaren Nizârî nisbesiyle meşhur oldular ve Şîa'nın aşırı bir kolunu teşkil eden İsmâîlîler'le birlikte Hasan Sabbâh'ın Alamut'taki karargâhında ve Suriye'de üslenerek mücadelelerini sürdürdüler.

Efdal, Müsta'li-Billâh'ın 17 Safer 495'te (11 Aralık 1101) Nizârîler tarafından zehirlenerek öldürülmesi üzerine yerine beş yaşındaki oğlu Mansûr'u Âmir-Biahkâmillâh lakabıyla halife ilân ederek ülke yönetimini elinde tutmaya devam etti. Efdal'in vezirliği döneminde meydana gelen en önemli olay Haçlılar'ın Suriye ve Filistin'deki birçok yeri istilâ etmesidir. Babası Bedr el-Cemâlî zamanında hemen hemen bütün Suriye Selçuklular'ın hâkimiyetine geçmişti. Efdal'in Fâtîmî topraklarını geri almak üzere hareket ettiği sırada Haçlı orduları Anadolu'yu geçip Suriye'ye doğru ilerliyordu. Efdal bu Haçlı birliklerini âdeta Selçuklular'a karşı bir yardımcı kuvvet olarak telakki ediyordu.

Haçlılar'ın Antakya'yı ele geçirmesinden (Haziran 1098) sonra Efdal 491 yılı Şâban ayında (Temmuz 1098) büyük bir orduyla Kudûs üzerine yürüdü ve kısa bir muhasaradan sonra şehri Artuklular'dan alarak buraya İftihârüddeve'yi vali tayin etti. Bu sırada Haçlılar da sahil şehirlerini birer birer işgal edip 492 Receb ortalarında (Haziran 1099) Remle'ye vardılar ve 15 Temmuz 1099'da Kudûs'u ele geçirdiler. Tarihçiler, Efdal'in Kudûs'u kurtarmak için 20.000 kişilik bir orduyla doğrudan Kudûs'e değil Askalân'a gidişini şüphe ile karşılamakta ve onu ihmalkârlık ve samimiysizlikle itham etmektedirler. Bazı tarihçiler de onun Akkâ, Cübeyl, Sûr ve Askalân'ı Selçuklular'dan, Kudûs'u Artuklular'dan almasının Haçlı istilâsını kolaylaştırmaktan başka bir şeye yaramadığını, Haçlılar'ın Suriye'ye gelmesinden itibaren Efdal'in Selçuklular ve Abbâsîler'e zarar vermek için her fırsatı ganimet bildiğini kaydederek. İbn Tağrıberdî, onun Haçlılar karşısındaki umursamazlığından ve iş isten geçtikten sonra duyduğu pişmanlıktan bahseder (*en-Nücûmü'z-zâhire*, V, 147, 153). Efdal ordularını Haçlılar'a karşı harekete geçireceği yerde onlara bir elçilik heyeti göndererek dostane ilişkiler kurmaya çalıştı. Selçuklu topraklarının bir kısmının Haçlılar'ın eline geçmesine sevinen Efdal'in, devrin en bü-

yük ordularından birine sahip olmasına rağmen Haçlılar'ı Filistin'den çıkaracak ciddi bir harekâta girişmemesi ağır bir şekilde suçlanmasına sebep olmuştur. 494 (1101) yılından sonra Haçlılar'a karşı aktif bir politika takip etmeye başlayan Efdal 496'da (1102-1103) Kral Baudouin'i yenilgiye uğratmış, ancak başarıları devamlı olmamış ve kayda değer bir sonuç alınamamıştır. Efdal, Haçlı istilâsına mâruz kalan Suriye'ye ilgi göstermediğinden Sayda ve Hayfa (1100), Akkâ (1103), Cübeyl (1104), Trablusşam (1110) ve Beyrut (1110) Haçlılar'ın hâkimiyetine geçti. Hatta Kral I. Baudouin Mısır'ı ele geçirmeye bile teşebbüs etti (511/1118).

Küçük yaşta Efdal'in vesâyeti altında halife ilân edilen Âmir-Biahkâmillâh büyüyünce onun tahakkümünden kurtulmak için bir komplo düzenleyerek 30 Ramazan 515 (12 Aralık 1121) tarihinde Efdal'i öldürttü (Ebû'l-Kâsım İbnü's-Sayrafi, s. 101; İbn Hallikân, II, 451). İbnü'l-Esîr onun 23 Ramazan 515'te (5 Aralık 1121) öldürüldüğünü söyler (*el-Kâmil*, X, 589). Halife, Efdal'in ölümünden dolayı üzüntülerini ifade etmekle beraber onun biriktirdiği muazzam serveti müsadere etmiştir.

"Seyyidüleccl, Efdal, Seyfülîmâm, Celâlülsîlâm, Şerefülenâm, Nâsirüddin, Halîlü emîri'l-mü'minîn" gibi unvan ve lakaplarla anılan, âdeta bir hükümdar gibi hareket eden Efdal b. Bedr el-Cemâlî ülke içinde istibdadına ve dış politikadaki başarısızlıklarına, Fâtîmîler'in onun döneminde Suriye'de Sûr ve Askalân dışındaki bütün şehirleri kaybetmesine rağmen Mısır halkı için bir nimet kabul edilmektedir. Efdal vezirliği sırasında Fâtîmî hânedanının Mısır'daki hâkimiyetine son vermek ve devlete kendi sülâlesini hâkim kılmak için çalışmış, bu ihtirası sebebiyle Haçlılar'a karşı mücadeleyi ihmal etmiştir. Bu arada malî ve askerî alanlarda birçok ıslahat yaptığı gibi imar işleriyle de yakından ilgilenmiş, Dârü'l-vîzâretî'l-kübrâ'nın çevresindeki yerleri satın alarak hilâfet sarayı haline getirmiştir. Mısırlılar'la Suriyeliler arasında mevcut takvim ihtilâfını ortadan kaldırmak için bir rasathâne yaptırmıştır. Bahrü Ebî'l-Mincâ adıyla bilinen halici, Câmîu'l-fîle, el-Mescidü'l-cüyûşî ve Câmîu'l-Cîze gibi bazı camileri yaptırmış, ayrıca Amr b. Âs Camii'ne bir minare ilâve ettirmiştir. Kendisi de şair olan Efdal âlim ve edipleri himaye ederdi. Onun

zamanında Kahire şair ve ediplerin karargâhı haline gelmiştir. Öldüğünde 5000 ciltten oluşan bir kütüphaneye bıraktığı rivayet edilir. İtikadda Sannîliğe mütemayil olduğu ve Şîiler tarafından törenlerle kutlanan dört mevlide son verdiği söylenir.

BİBLİYOGRAFYA :

F. Carnotensis, *A History of the Expedition to Jerusalem* (trc. F. Rita), New York 1973, s. 82-83, 125, 139, 142; İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhu Dimaşk* (Amedroz), s. 84, 128, 129, 135, 137, 141, 160, 173, 178, 182, 188, 189; W. Tyrensis, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, U.S.A. 1943, s. 165-166, 223-224, 329-330, 349, 368, 408, 409; Ebû'l-Kâsım İbnü's-Sayrafi, *Kânûnu dîvânî'r-resâ'il* (nşr. Fuâd Seyyid), Kahire 1410/1990, s. 98-106; İbn Hallikân, *Ve-feyât*, II, 448-451; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, 448; X, 87, 236, 238, 241, 286, 328, 364, 365, 373, 394, 414, 454, 480, 481, 589, 590, 616, 620, 629; XI, 185; Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 215, 235; İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlik*, XI, 209-212; Safedî, *el-Vâfi*, XVI, 92-93; Makrîzî, *el-Hıta*, I, 356 vd., 423; II, 289-290; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, V, 146-148, 153, 159, 161, 179, 218, 222; Ali Paşa Mübârek, *el-Hıta'tu'l-Tevfîkiyye*, Kahire 1305, I, 55-56; B. Lewis, *Islam*, London 1974, I, 202; Kemal S. Salibi, *Syria Under Islam*, New York 1977, s. 146, 149; Hasan İbrâhîm Hasan, *Târîhu'd-devleti'l-Fâtîmiyye*, Kahire 1981, s. 172-175, 380, 382, 449-454, 516, 520, 556-559, ayrıca bk. İndeks; Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, Ankara 1983, s. 115, 169, 175, 182; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, 13, 53, 60, 62, 66, 73, 78, 120, 139, 282; De L. O'leary, *A Short History of the Fatimid Khalifate*, Delhi 1987, s. 216-220; Abdülmün'im Muhammed eş-Şeyh, "el-Efdal b. Bedr el-Cemâlî", *ME*, XXII/57-61 (1950), s. 176-179; Yusuf Derviş Gavânim, "el-Efdal b. Bedrül-Cemâlî ve Birinci Haçlı Seferindeki Rolü" (trc. Abdülkerim Özyayın), *TED*, XIII (1987), s. 139-154; C. H. Becker, "Efdal", *IA*, IV, 131-132; G. Wiet, "al-Afdal b. Badr al-Djâmâlî", *El²* (İng.), I, 215-216; H. A. R. Gibb, "al-Musta'î Bi'llâh", *a.e.*, VII, 725; Abdülkerim Özyayın, "Bedr el-Cemâlî", *DİA*, V, 330.

ABDÜLKERİM ÖZAYDIN

EFDAL b. SELÂHADDİN-i EYYÜBÎ

(bk. el-MELİKÜ'l-EFDAL, Ali).

EFDALÜDDİN-i KÂŞÂNÎ

(أفضل الدين كاشاني)

Efdalüddîn Muhammed b. Hasen b. Muhammed Merakî-i Kâşânî (ö. 667/1268-69 [?])

İranlı filozof ve şair.

Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Daha çok Baba Efdal diye tanınır. Nisbesinden, Kâşân'a 42 km. mesafede bulunan Merak'ta doğduğu anlaşılmakta-